
Hallatlan brutalitás: orosz atrocitások Kelet-Poroszországban 1914–15-ben

Szerzőnk, *Alexander Watson*, a Londoni Egyetem Goldsmiths Intézetének munkatársa annak járt utána, vajon csupán propaganda volt-e a „kozák terror” híre. A német és az orosz viselkedés összehasonlításából kiderülhet, hogy a fegyvertelen lakosság gyilkolása német specialitás volt-e vagy általános vonása volt a XX. század elején az európai hadviselésnek.

Alexander Watson átnézte a kelet-poroszországi hivatalok feljegyzéseit, a tartomány vezetőjének aktáit, és a három körzet dokumentumait. Szemtanúk és áldozatok beszámolóit is felhasználhatta. Fennmaradt a königsbergi levéltár-igazgatónak, *dr. Fritz Gause*-nak 1931-ben megjelent tanulmánya, bár ez a németek területi igényét akarta igazolni a háborús szenvedések felnagyításával.

A tanulmány négy részből áll. Az első az orosz invázióról szól, a második az atrocitások utólagos kivizsgálásáról, a harmadikban a szerző összehasonlítja az oroszok erőszakoskodásait a németek Nyugaton elkövetett tetteivel, végül a negyedik rész azt mutatja be, hogyan hatott az invázió a német nép további háborús részvételére.

1914. augusztus 11-én, alig másfél héttel a háború kitörése után egy Radszen nevű kelet-poroszországi faluban a betörő orosz katonák kegyetlenkedtek, gyilkoltak, felégették a házakat. A hónap közepén tömegesen beözönlő cári csapatok öltek, lángba borították a falvakat. Delbrück birodalmi kancellárhelyettes azt jelentette, hogy útjukban az oroszok „hallatlan brutalitással” mindent megsemmisítenek. *John Horne* és *Alan Kramer* rámutattak, hogy ugyanekkor a németek még szörnyűbb atrocitásokat követtek el Belgiumban és Franciaországban. *Isabel V. Hull* egyenesen azt állította, hogy a németeket militáns kultúra jellemzi.

Kelet-Poroszország lerohanása fontos következményekkel járt Németországra nézve. A tannenbergi győzelem vezető pozícióba juttatta Hindenburg tábornokot és Ludendorff hadseregfőnököt 1916-18-ra. Emellett a német köztudatban elterjedt, hogy a cári csapatok ázsiaiak, agresszívek, barbárok,

ez a németekben dühöt, áldozattudatot váltott ki, amely felerősítette bennük az egységes nemzeti tudatot és hozzájárult a német mozgósítás sikeréhez 1914-ben.

Németország 1914. augusztus 1-én lépett háborúba Oroszországgal. A porosz hadügyminiszter a határra rendelt 11 tüzér és egy lovas divíziót. A kelet-porosz területekről már júliusban menekült a nép. A lakosság főleg németekből állt, de lengyelek és litvánok is laktak itt. Földművelésből éltek, szétszórtan, kis falvakban, csak Allensteinben, Insterburgban, Tilsitben éltek 30-40 ezren és Königsbergnek volt negyedmillió lakosa. Kelet-Poroszországot az első invázió mindjárt augusztus közepén érte. Watson pontos adatokkal szolgál a katonai egységekről, a parancsnokokról, a nyugat felé menekülő lakosságról. A Második Orosz Hadsereget augusztus végére megsemmisítették a németek, és 92 ezer foglyot ejtettek. Ezután az Első Orosz Hadsereget kényszerítették visszavonulásra a Mazuri tavaknál, és Kelet-Poroszország szeptember közepére felszabadult. Novemberben ismét betörték az orosz csapatok, és csak három és fél hónap után, a „téli csatában” tudták kiűzni őket. 1915 márciusában Memelt foglalták el a cári csapatok, de négy nap után a német erők felszabadították a területet. A pusztítás, vandalizmus leírhatatlan volt. Az oroszok több mint 41 ezer épületet romboltak le, és 60 ezret megrongáltak, Galiciában pedig 189 ezer épületet tettek tönkre. Ugyanekkor Belgiumban és Franciaországban a németek is használhatatlanná tettek 15-20 ezer épületet. A lakosok szenvedéseinek számbavétele még hónapokba telt.

A német kormány mindjárt 1914 augusztusában hozzákezdett a károk felméréséhez. Egymás után több bizottságot rendeltek ki. Az 1907-es Hágai Konvenció a lakosságnak védelmet biztosított, tiltotta a fosztogatást, a védtelen helyek megtámadását, bombázását. Senkit nem kényszeríthettek arra, hogy saját hazája ellen harcoljon, és az egyéni bűnökért nem volt szabad kollektív büntetést kiszabni. A német kormány két oldalról is bizonyítani kívánta, hogy az oroszok megszegték a konvenciót: a fizikai rombolásról készült jegyzékkel, és diplomáciai eszközökkel. Az orosz brutalitással vis-sza lehetett vágni az antantnak a belgiumi és franciaországi német atrocitásokért. A vizsgáló bizottságok súlyos orosz bűnökről kaptak adatokat. Gumbinnenből verésekről, gyilkosságokról, kivégzésekről, sőt két faluból vérengzésről szólt a jelentés. 360 polgári lakos vesztette életét. Königsbergben több mint 200 embert öltek meg. Allensteinben 300-nál több embert gyilkoltak meg, és 400-600 személyt hurcoltak el.

A belügyminiszter ezek után esküvel megerősített tanúvallomásokat akart, hogy így bizonyítsák, az oroszok ok nélkül öltek, és megszegték a

nemzetközi egyezményt. A vizsgálatokba a bíróságokat is bekapcsolták. Végül 1915 márciusában elkészült a jelentés, de az esküvel megerősített vallomások is tartalmaztak gyanús történeteket, ezért ez a „Fehérkönyv” is csalódást okozott.

1915 áprilisában volt még egy felmérés. Eszerint az oroszok 1615 embert öltek meg, (más adat szerint 1491-et), és 13 005 főt hurcoltak el. A deportáltakról nem rendelkezett a Hágai Konvenció. Az még érthető volt, hogy a harca képes férfiakat elvitték, de a deportáltak közel fele nő és gyermek volt. Szimbirszkbe vitték őket, többen meghaltak a marhavagonokban, és egyharmaduk soha nem látta többé a hazáját.

A szexuális erőszak felmérése sokkal nehezebb volt, tekintve, hogy az áldozatok nem szívesen számoltak be róla. A „Fehérkönyv” számtalan bestiális erőszaktevényt említett. A 48 terhesség és a 37 megszületett „orosz gyerekek” számából és más adatokból azt feltételezték, hogy legalább 338 esetben követtek el az orosz katonák szexuális erőszakot. A hivatalnokok döbbenetén állapították meg, hogy a cári csapatok ugyanúgy viselkedtek, mint a harmincéves háború idején, vagy mint a tatárok 250 évvel korábban.

1914-ben az orosz, a német és az osztrák hadsereg felépítésében, szemléletében és politikai jelentőségében hasonló volt. A civil lakosságtól elkülönítve, kivételezett helyzetben élt, az uralkodónak tartozott hűséggel. A polgári ellenállást egyik katonai vezetés sem tudta elfogadni. A cári hadsereg viszont nem kezelte jól a logisztikát, vakon hitt a nyers harci erőben. Az orosz tisztikarban nem volt elvi egység és összetartás, nem volt egységes fegyelmi rend. (Ennek ellentmond Watson a 809-811. oldalakon, ahol az oroszok fegyelmezettségéről beszél.) A németek az 1870–71-es porosz–francia háborúban már találkoztak a francs-tireur-ökkel, az oroszoknak viszont nem volt tapasztalatuk partizánokkal kapcsolatban.

A cári sereg különös előszeretettel alkalmazta a deportálást. Már 1860-ban százezreket üldözött el a Kaukázusból, s az I. világháború első éveiben 300 ezer elűzöttről tudunk. Saját német és zsidó alattvalóikat is deportálták. 1915 elején 50 ezer zsidót hurcoltak el Galíciából, és további 20-30 ezer embert más területekről. Eleinte a férfiakat vitték el, a második betörésnél már asszonyokat és gyerekeket is, végül egész falvakat. A deportálást Januskevics tábornok és Nikoláj Nikolajevics nagyherceg irányították. A cári katonáknak előrevetítették, hogy hogy fog viselkedni egy-egy terület népessége, és az oroszok ennek megfelelően bántak a lakossággal. A galíciai zsidókról például azt tudatosították bennük, hogy árulók, kémek. Ez a sztereotípiák felerősítette az oroszok brutalitását. Különösen kegyetlenek voltak az antiszemita kozákok pogromjai. A német atrocitásokkal ellentét-

ben ezeknek az erőszakoskodásoknak nem volt hadászati jelentősége, csak a megalázás volt a célja.

Tanulságosak a halálozási adatok: Kelet-Poroszországban 1491 embert öltek meg, Belgiumban és Franciaországban 6427-et. Az arányok azonban hasonlóak: a poroszok 1,7 milliós létszámának 0,086 százalékát gyilkolták meg, a 8,3 milliós belga és francia lakosságnak pedig 0,078 százaléka esett áldozatul. Mindkét hódító hadsereg az első invázió alkalmával, 1914 augusztus–szeptemberében volt brutális, később már kevésbé. Mindkét sereg azért ölt, mert félt a „népi háborútól”. Az orosz katonák egyenesen azt a parancsot kapták, hogy a legkisebb ellenállás esetén könyörtelenül büntessenek. A rájuk lövöldöző egyik faluból 36, a másiktól 61 embert öltek meg, Neidenburgot lebombázták. Az oroszok leginkább a kémektől, árulóktól félték. Minden biciklisben, parasztban álhírszerzőt sejtettek, nagyon sok biciklistát ki is végeztek. Azt gondolták, hogy a német lakosok fényekkel, tüzekkel a cári csapatok helyzetét jelzik az övéiknek. A megtorlás nem maradt el. Ezek Kelet-Poroszországban egyéneket vagy kis csoportokat érintettek, míg Nyugaton többen voltak a franc-tieur-ök, ezért tömeges volt a megtorlás.

Meglepő lehet, de az orosz csapatok, a galíciai viselkedésüktől eltekintve, fegyelmezettebbek voltak, mint a németek. Sokkal jobban tartották magukat a nemzetközi jogi normákhoz. Rabláson ért katonáikat megkorbácsolták, vagy agyonlőtték. Az alkoholfogyasztást szigorúan tiltották, míg Nyugaton a német csapatoknál az italozás komoly gondot okozott. A magyarázat: nekik nem kellett sietniük, míg a Schlieffen-terv értelmében a németeket hajszolták. Az oroszok fegyelmezettségének eredményeképpen a nagyobb kelet-porosz városok jobbra sértetlenül megúszták a háborút, nem úgy, mint Louvain, ahol a németek iszonyú vérfürdőt, rombolást rendezek. Rosszabbul jártak ellenben a falvak, tanyák; ott a tisztek ellenőrzése lazább volt. A közkatonák gyakran az éhség miatt raboltak, emellett szegényes orosz paraszti körülményeikhez képest a kelet-porosz gazdagság csábító volt. A csapatok káoszba fulladó visszavonulása idején különösen megszorodott a rablás, a kegyetlenkedés. Rendkívül sokat szenvedett a kisváros, Protsken.

A tanulmányból kiderül, hogy a kelet-poroszországi orosz erőszakoskodások és a belgiumi és franciaországi német atrocitások nem voltak kivételesek. Mindkét hadsereget erőszakra ösztönözte az, hogy már előre hallottak a lakosság várható ellenállásáról. Különség volt, hogy az oroszok a kémektől félték, a németek a partizánoktól. A nyugaton harcoló németek semmivel sem voltak brutálisabbak, mint a keleten támadó cári csapatok.

A császári csapatok azonban hamar kiismerték a partizánokat, és már 1914 őszén abbahagyták a lakosság háborgatását, a cári sereg viszont 1914–15 telén értelmetlenül mind mélyebbre merült a kémek irracionális üldözésébe, és a férfiak, nők, gyerekek tömeges deportálásába.

A németek a kelet-poroszországi orosz támadások után azonnal felsorakoztak a kormányuk mögé. 93 értelmiségi panasszal fordult „a civilizált világhoz” az orosz rémtettek miatt. A cári invázió trauma volt a számukra, az újságok barbár, kulturálatlan, ázsiai népnek írták le az oroszokat. Zömében kegyetlen kínzásokról, levágott női mellekről, leszögezett gyerekekről, gyilkosságokról szóltak a hírek. A német katonák és a menekülők is ilyen történetekről számoltak be. A menekülők száma 1914 őszén már negyed millió volt. A katonaság egy részét, és az újoncokat is az ország belseje felé menekítették, hogy ne tudják deportálni az oroszok a hadra fogható fiatalembereket. A riasztó hírek hatására ömlött az adomány a kelet-porosz lakossághoz. 1916 májusára több mint 12 millió márka gyűlt össze az Ostpreussenhilfe számláján. A kelet-poroszországi orosz invázió híre egyesítette a nemzetet, és a kormány még 1917-ben is ennek emlékeivel buzdította a népet háborús kölcsön jegyzésére. Az eredmény több mint 12 billió márka volt. A kelet-poroszországi orosz invázió emlékének nagyon komoly volt a hatása.

Watson végül megállapítja, hogy mind az oroszok mind a németek brutálisak, könyörtelenek voltak 1914-ben. Ismételten hangsúlyozza, hogy viselkedésüket részben a lakosság ellenséges magatartásról szóló propaganda váltotta ki. Ez mindkét hadseregben agresszivitást keltett. A kegyetlenkedésekkel azonban nem voltak egyedül: az osztrák-magyar hadsereg már a háború első heteiben 3500 szerb polgári személyt ölt meg, Galíciában pedig 25-30 ezer ukránt gyilkolt meg. A francia hadsereg például civil túszoikat lőtte agyon Alsace-Lorraine-ben. A polgári lakossággal szemben elkövetett ilyen mértékű brutalitás szokásos volt ekkor Európában.

Nemzetközi viszonylatban a porosz szenvedések soha nem kaptak akkora figyelmet, mint a belgákéi. Ez utóbbiak azért keltettek nagyobb felháborodást, mert egy semleges ország lerohanásáról, Louvain kifosztásáról és az értékes egyetemi könyvtár felégetéséről volt szó. Németországban viszont a kelet-poroszországi események voltak nagy hatással. Ebben nagy szerepük volt az újságoknak: az I. világháború egyben az első médiaháború volt a világon.

Kérdés, hogyan folytatódtak az atrocitások Európában a XX. század további éveiben. Watson itt főleg az oroszokról ír, a náci Németország háborús bűneiről nem szól. Elmondja, hogy az orosz brutalitás fokozódott Sztá-

lin idején. A deportálások folyamatosak voltak, és gyakran rasszista elvek vezették. A cári katonák a kémektől való félelmükben ontották civilek vérért, és deportáltak faji alapon egész közösségeket 1914–15-ben. Ezt azonban nem lehet összemérni az 1941–45-ben ideológiától, gyűlölettől fűtött gyilkosságokkal. Az orosz birodalmi hadsereg a terület lakosságának 0,3 százalékát ölte meg, míg a szovjet hadseregnek ugyanott, 1945 januárjában 311 ezer polgári lakos, az összlakosság 12,5 százaléka esett áldozatul.

Első pillanatban mehökkentő lehet, hogy egy tanulmány azzal foglalkozik, melyik volt a brutálisabb hadviselő fél, a cári orosz vagy a császári német sereg 1914–15-ben. Meglehetősen nemtelen versengés rajzolódhat ebből ki. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az oroszokat „hallatlan brutalitással” vádolták, a németeket pedig militáns kultúrájú népnek mondták, akkor helyén valónak találjuk, hogy Alexander Watson utánajárt a kérdésnek. A válasz: a XX. század elején mindenütt kegyetlen volt a hadviselés. És hozzátehetjük, hogy ez még csak főpróba volt a II. világháború előtt a náci német és a szovjet hadak embertelen pusztításaihoz.

Alexander Watson: „Unheard-of Brutality”: Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914–1915. (Hallatlan brutalitás! – Orosz atrocitások Kelet-Poroszországban a civil lakosság ellen 1914–15-ben). *The Journal of Modern History*, 86. évf. 2014 december, 780-825.

Fodor Mihályné